

MAGYARORSZÁG TURIZMUSA A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI TÉRBEN

Aubert A. – Jónás-Berki M. – Marton G.¹ – Pálfi A.

Bevezetés

A tanulmány megírását a téma turizmusföldrajzi alapvetésén túl az is motiválta, hogy a rendszerváltás óta felnövő generációk számára olyan áttekintést nyújtsunk a régióról és benne hazánkról, mely segíti őket eligazodni a múlt és jelen turisztikai folyamataiban és azok összefüggéseiben, melyek a turizmus külső és belső környezetére hatottak. A tanulmány ennek megfelelően történetiségében, strukturáltan igyekszik áttekinteni és röviden elemezni a turisztikai kereslet és kínálat elemeinek változását, valamint kitér az irányítási-menedzselési rendszer átalakulásának/átalakításának problémáira is.

1. Kelet-Közép-Európa turizmusának általános jellemzői 1945-1989 között

Kelet-Közép-Európa országai 1945 után egy sajátságosan *zárt világot alkottak*, mely a külvilág felé hosszú évekig elzártan élte életét, de a régió belüli kapcsolatokat is a bizalmatlanság uralta. Mindez természetesen determinálta a turisztikai szektor helyét, szerepét is, a rendszerre jellemzően alapvetően közös vonásokkal írható le a régió turizmusa, ugyanakkor egyes országok *specifikus jegyeikkel* elkülönültek az átlagtól.

Ha röviden összegezzük azokat a rendszerjegyeket, melyek a régió turizmusát jellemezték, akkor látható igazán, hogy mennyire tükrözi e szektor azt a társadalmi-gazdasági környezetet, melynek aktív részese és elszenvedője is egyben.

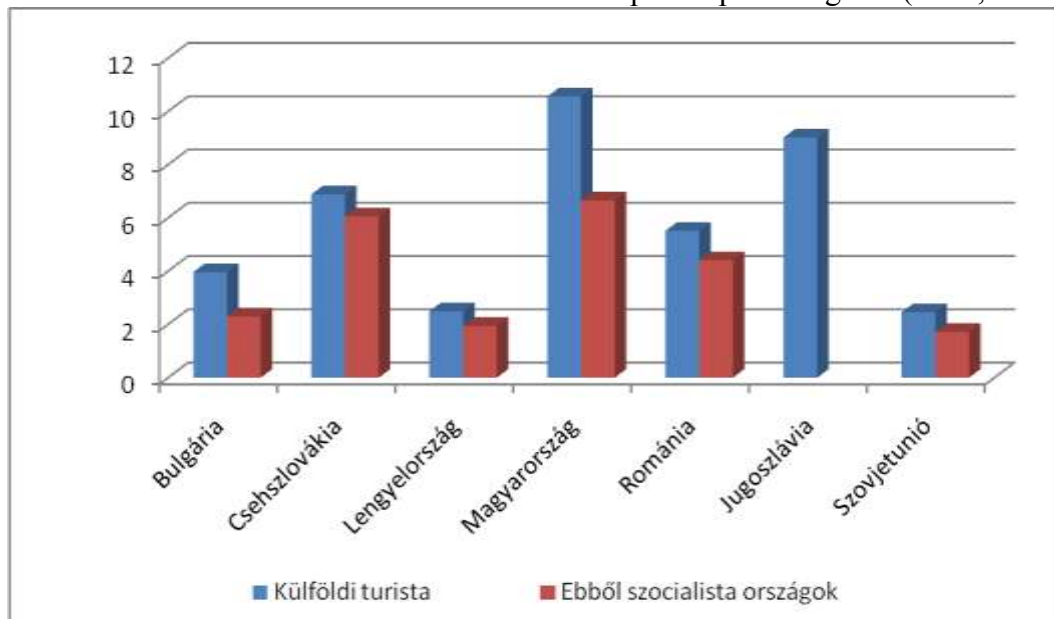
- A turizmus két alapvető formája rendkívüli aránytalanságot mutat e korszakban, a hivatásturizmus leszűkült az államközi kapcsolatok és szerződések szintjére, melynek realizálását szűk réteg bonyolította, a mai értelemben vett hivatásturizmusról alig beszélhetünk. A szabadidő-turizmus fő formája a szociálturizmus, melynek két pillérét a szakszervezeti- és intézményi üdültetés, valamint a támogatott ifjúsági turizmus jelentette.
- A régió belüli az egymás közti forgalmat a turistacsoportok utaztatása uralta, majd csak az 1960-as évek végétől nyílt meg az út az egyéni turistautak számára.
- A szervezett utazásokat állami-szövetkezeti utazási irodák bonyolították, kiépített országos hálózatukkal a ki- és a beutazásokat egyaránt szervezték.
- A nyugatra történő utazásokat korlátozták, kiutazási vízumhoz és valutaellátmányhoz kötötték.
- A preferált ipari ágazatok mögött a turizmus fejlesztési lehetőségei későn nyíltak meg, a korszakra végig a kereslet vezérelte kínálatfejlesztés volt a jellemző.
- A régió belüli elsősorban Jugoszlávia, Magyarország és részben Bulgária viszonylatában történtek központi fejlesztések és intézkedések, valamint a korszak második felében a magánszektor bevonásával a szolgáltatások is fejlődésnek indultak.

Összességében Kelet-Közép-Európa 1988-ban a világ nemzetközi turistaérkezéseinek 12,4 %-át tudhatja magáénak, amely 48 millió főt jelent (1. ábra), viszont a nemzetközi turisztikai

¹A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0029 Tudományos képzés műhelyeinek támogatása a Pécsi Tudományegyetemen pályázat keretében készült.

bevételekből mindössze 1,2 %-kal (2,3 milliárd USD), a nemzetközi turisztikai kiadásokból 0,6 %-kal (1,3 milliárd USD) részesedett (LENGYEL M. 2004).

1. ábra: Külföldi turistaérkezések száma Kelet-Közép-Európa országaiba (1988, millió fő)

Forrás: LENGYEL M. 2004 alapján AUBERT A.

A fentiekben leírt, a turisztikai szektorra jellemző meglehetősen borús képet árnyalja, hogy a szabadidő eltöltés e kötött formái, az „otthonartás” ideológiája megkövetelte a turisztikai infra- és szuprastruktúra kiépítésének szükségességét, mely alapja minden kínálatnak és a vendégfogadásnak. Ezzel – ha szerény minőségi paraméterek mentén is – de megteremtődtek azok az alapok, melyre a rendszerváltás után a régió országai, most már a saját, önálló turizmusukat felépíthették.

2. A turizmus regionális folyamatai Magyarországon a szocializmusban

Kelet-közép-európai összevetésben is a turizmus a szocialista *Magyarország gazdaságában egyre lényegesebb* szektorra fejlődött. Az ország régió belüli súlyára jellemző, hogy a rendszerváltás idejére 1990-ben a Kelet-Közép-Európába irányuló külföldi turistaérkezések száma 43,8 millió fő volt, melyből Magyarország 47%-kal részesedett, míg ugyanebben a viszonylatban a nemzetközi turisztikai bevételek 4,8 milliárd USD-ból 17%-kal (LENGYEL M. 2004).

A szűkös fejlesztési források koncentrált tervezési- és elosztási gyakorlattal párosultak, a turizmus regionális folyamatait is befolyásoló rendelkezések közül kiemelkedik az 1971. évi Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció (OTK), amelynek az 1006/1971.II.3. pontja a turizmussal is foglalkozva két prioritást emelt ki:

- Balaton, Budapest és a gyógyfürdők fejlesztése, mivel azok a külföldi turisták számára a fő vonzerőt jelentik;
- a hétféle rekreációs funkciót betöltő turizmus az urbanizálódó térségekben.

A turizmus térségi fejlesztésével kapcsolatban a VÁTI és a BKI számos fejlesztési tanulmányt készített, az általuk lehatárolt térségi egységek száma 23 és 27 között mozgott. Szakmailag

előkészítették a Minisztertanács 2006/1979. évi rendeletét, amely a kiemelt üdülőkörzetekről szólt (Balaton, Velencei-tó, Dunakanyar, Mátra és Bükk, később Sopron-Kőszeghegység, Tisza-tó), és az e körzetek élén álló állandó bizottságok (IB) működéséről határozott (a rendszerváltás után ehhez csatlakozott a Mecsek-Villányi Kiemelt Üdülőkörzet).

A VÁTI-BKI-KSH és az Országos Idegenforgalmi Hivatal (OIH) együttműködésével az 1980-as években kialakult a turizmus térségi folyamatait is mérő és regisztráló statisztikai rendszer, amely a 2012/1986. évi Kormányrendelet alapjául szolgált („A turizmus ágazati és területfejlesztési koncepciója”). Ebben a koncepcióban a térségi fejlesztéseket illetően három kategóriát különítettek el:

- kiemelt üdülőkörzetek;
- regionális jelentőségű üdülőterületek;
- helyi és kistérségi jelentőségű üdülőterületek.

A vendégforgalom területi- és települési koncentrációjában jól nyomon követhetők e politika következményei, mai mértékben szinte alig hihető turistaforgalom terhelte egyes üdülőkörzeteinket, illetve településeinket. Erre különösen a Balaton a jó példa, melynek frekventált településein a vendégforgalom nagyságrendjére jellemző, hogy Siófokon a kereskedelmi szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák száma 1979-ben megközelítette az 1,4 milliót, Balatonfüreden az 1 milliót, Boglárlellén elérte a 600 ezret. A fürdővárosokban a kereskedelmi szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák sorrendje: Hajdúszoboszló 1 millió, Harkány 516 ezer, Hévíz 260 ezer vendégéjszaka. A történelmi-kulturális fellegvárak rangsorát Miskolc vezette 870 ezer vendégéjszakával, majd Szeged 460 ezer, Eger 420 ezer és Pécs 410 ezer vendégéjszakával.

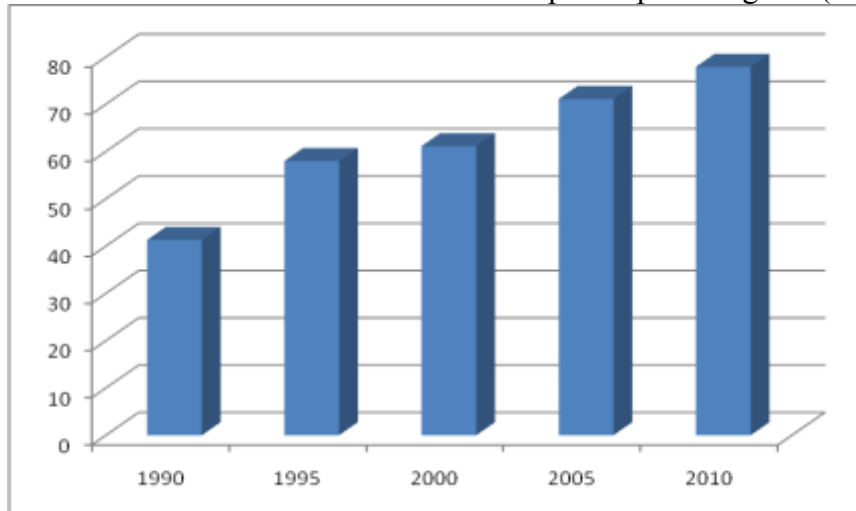
A szocializmusban a központi forrásoktól való függés, a differenciált fejlesztési prioritások, valamint az erőforrások folyamatos beszűkülése a turizmus térségi folyamataiban is megnyilvánultak. A turisztikai infrastruktúra szélsőséges területi képe alakult ki Budapest és a Balaton nyomasztó fölényével, a vidéki Magyarország térképén a kiemelt üdülőkörzetek és a gyógy- és termálfürdőkkel rendelkező települések jelentettek lokális színfoltot.

3. A turisztikai kereslet átalakulása a régióban és Magyarországon 1989-től napjainkig

A Kelet-Közép-Európa országaira irányuló nemzetközi turisztikai kereslet a rendszerváltások követően az elmúlt bő két évtizedben gyakorlatilag megduplázódott (2. ábra). Ennek főbb okai a szabad beutazás a térségbe, illetve a kínálati oldalon lezajlott modernizáció mind a desztinációk attrakciói, mind a szálláshelyek oldalán, továbbá az egyre inkább felértékelődő nemzetközi turizmusmarketing.

A Szovjetunió összeomlását követően Oroszország, illetve a Balti államok turizmusa egészen más fejlődési utat járt be, mint Kelet-Közép-Európa többi országa. Oroszország alapvetően az ország gazdasági volumene okán napjaink egyik legjelentősebb idegenforgalmi küldő országává vált, a Balti-államok pedig egyre szorosabban kapcsolódnak az észak-európai országokhoz (AUBERT et al. 2011). Ezek alapján a rendszerváltást követő időszakból azon országokat vizsgáljuk a térségből, melyek fejlődési pályája hasonló Magyarorszáéhoz vagy versenytársunkká váltak az elmúlt bő két évtizedben.

2. ábra: Nemzetközi turistaérkezések száma Kelet-Közép-Európa országaiba (millió fő)

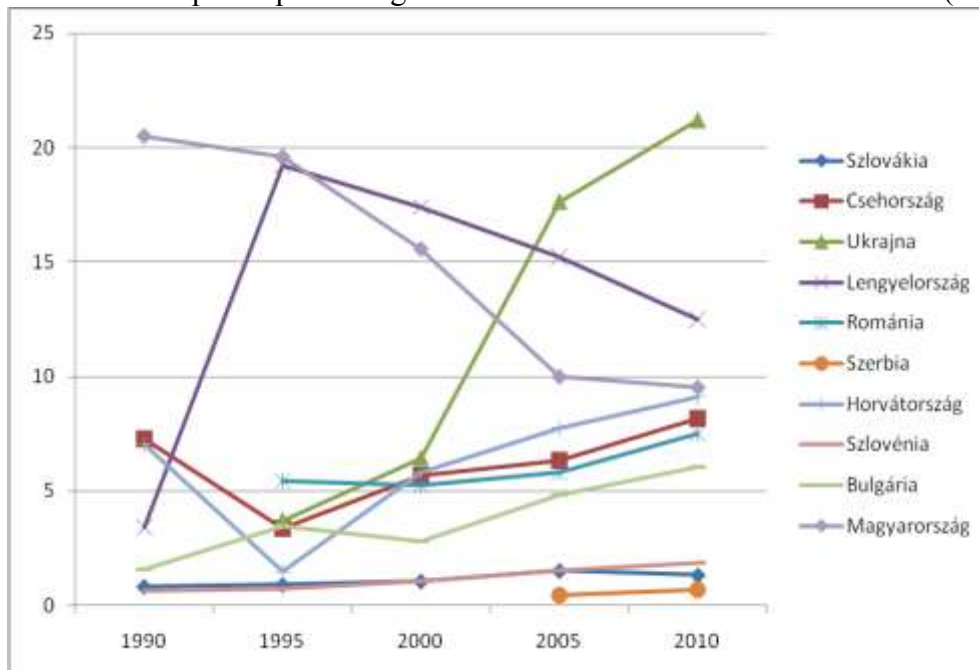

Szerkesztette: UNWTO alapján MARTON G.

Amennyiben az egyes országokra irányuló nemzetközi keresletet vizsgáljuk (3. ábra), abban az esetben jóval szélsőségesebb értékeket kapunk, melyek alapján az alábbi négy csoport vázolható fel:

- A lassú, de folyamatos növekedést mutató országok: Szlovákia, Szlovénia, Szerbia.
- A kezdeti visszaesést követő, dinamikus fejlődést mutatók: Csehország, Horvátország, Románia, Bulgária.
- Jelentős növekedést mutató: Ukrajna, mely esetében valószínűsíthető, hogy a tranzitforgalmat is tartalmazza a mutató.
- A jelentős visszaesést mutatók: Magyarország, Lengyelország, ahol utóbbi esetében nem a rendszerváltás előtti, hanem az azt követő évekhez képest mutat jelentős csökkenést a kereslet.

3. ábra: A kelet-közép-európai országok nemzetközi turistaérkezéseinek száma (millió fő)

Szerkesztette: UNWTO alapján MARTON G.

Az 1990-es évtized hazánk turizmusában átmeneti korszakot eredményezett, mely bizonyos szempontból mindezidáig nem zárult le, mert máig nem sikerült megoldást találni az akkori események nyomán bekövetkező változásokra. A rendszerváltozás következtében meginduló társadalmi-gazdasági változások a turizmus környezetét alapjaiban érintették és rendítették meg. A szektor környezeti érzékenysége kiemelkedő más gazdasági ágazatokkal összehasonlítva. Az 1990-es évtized elején piacvesztésnek lehetünk tanúi, melyet az évtized felétől a vendégkör átstrukturálódása követett. Ezt a folyamatot támasztja alá a nemzetközi turistaérkezések számának változása, mely az 1990-es évek közepéig jellemző 20 millió főről folyamatos csökkenést mutatott, majd a 2000-es években 15-17 millió fő körül stabilizálódott. A visszaesés háttérében a „kuriózum” jelleg eltűnése mellett olyan külső környezeti események és folyamatok állnak, mint a közvetlen versenytársnak tekinthető kelet-közép-európai országok dinamikusabb fejlődése, az egykori szocialista országok közötti belső kényszerforgalom megszűnése, vagy a délszláv háborús konfliktus. A fentiek mellett nem szabad elfeledkezni azonban a turizmus szektorban is megjelenő változásról, mely az innovációk és az információk áramlását is meggyorsítja. A turisztikai termék, mely alapvetően hosszú élekciklussal bír a kínálati (például technológia, kommunikáció, információáramlás) és a keresleti oldal (például divathatás, motivációváltozás) változásait leképezve folyamatos megújulásra kényszerül. Magyarország számára azonban az 1990-es évtized a turizmus szempontjából elveszítettnek tekinthető, hiszen a spontán, pontszerű turizmusfejlesztésen túl tudatos és tervezett programok és azok megvalósítása nem történt meg (AUBERT A. 2001). Továbbá a turizmus számára alapvető jelentőségűnek tekinthető társadalmi-gazdasági környezet sem volt kedvezőnek, a szektor fejlesztését támogatónak, minősíthető. Az 1990-es évek közepétől a makrogazdasági teljesítmény javulása is fontos szerepet játszott a forgalom megélénkülésében (MICHALKÓ G. 2007).

A turisztikai keresletet jellemző mutatószámok közül a szektor helyzetét legpontosabban mutató vendégéjszaka-szám a vizsgált időszakban csökkenő trendet mutat. A 2011-ben regisztrált 19,5 millió vendégéjszaka 2,7%-kal marad el az 1990-estől. Az országon belüli, régiók közötti különbségek növekedtek. Legjelentősebb változások a Dunántúlon zajlottak le, melyet CSORDÁS L. (2012) a fürdőfejlesztések nyugat-dunántúli régióra irányuló koncentráltságával magyaráz. A régió egészségturisztikai fejlesztéseinek köszönhetően ma az összes vendégéjszaka 22%-át realizálja. Amennyiben a hazai vendégforgalom belső struktúráját vizsgáljuk meg, akkor országos szinten megállapítható, hogy a belföldi turizmus 1990-es évtizedben megfigyelhető összeomlása ellenére meg tudott erősödni a 2000-es években, mely mögött szintén belső és külső folyamatok állnak. A mélypontot az 1990-es év jelentette, amikor országos szinten a külföldi vendégek aránya 68%-ra, míg a hozzájuk kapcsolódó vendégéjszakák aránya 76%-ra emelkedett. A 2000-es évekre a megerősödés belső hatótényezői között kiemelkedőnek tartjuk az állami szerepvállalás megjelenését a belföldi turizmus megerősítésében, így például a pénzügytechnikai ösztönzők bevezetését az üdülési csekkrendszer formájában. Az 1998-ban bevezetett utazásösztönző rendszer 2003-tól vált népszerűvé azzal, hogy az akkori hatályos szabályozás alapján a mindenkor minimálbér összegéig adó- és járulégmentesen volt kiutalható. A 1. táblázat mutatja be az üdülési csekk iránti kereslet és igénybe vevők számának alakulását.

1. táblázat: Az üdülési csekk forgalmának alakulása (1998-2011)

	1998	2000	2005	2010	2011
csekkértékesítés (millió forint)	1 657	2 051	10 200	46 171	30 110
csekktulajdonosok száma (ezer fő)	98	120	493	1 600	664

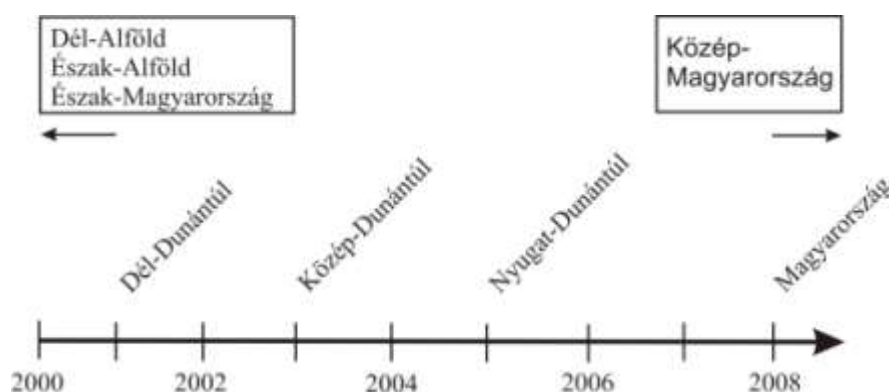
Szerkesztette: MAGYAR TURIZMUS ZRT. és a KSH alapján PÁLFI A.

A rendszer átalakítása, az üdülési csekk helyett a Széchenyi Pihenőkártya (továbbiakban SZÉP kártya) bevezetése, és ezzel együtt a kapcsolódó szabályozásbeli változások a forgalom csökkenését eredményezték. A 2012-es felhasználási adatok alapján bár fokozatosan emelkedik a SZÉP kártyával fizetők száma, így nő a kártya által generált forgalom, azonban annak volumene még mindig csak az üdülési csekk forgalom harmadát teszi ki, bár azt figyelembe kell venni, hogy a két rendszer jelenleg még párhuzamosan működik.

Másik hatótényező *a nemzetközi versenyhelyzet erősödése és a szomszédos háborús konfliktus*, melynek következtében a rendszerváltás évtizedében a hazánkba irányuló külföldi kereslet közel negyedével csökkent, mindeközben az idegenforgalmi bevételek megháromszorozódtak. Míg az 1990-es években országosan a vendégéjszakák 60,8%-a kötődött a külföldiekhez, addig ma ez az arány 49,2%-ra esett vissza. Mára a Közép-Magyarország kivételével valamennyi régióban a belföldi vendégéjszakák aránya meghaladja az 50%-ot. A legjelentősebb visszaesés a Közép- és a Dél-Dunántúlon zajlott le, ahol 72%-ról és 65%-ról 32%-ra, illetve 28%-ra esett vissza a külföldiek részaránya vendégéjszaka-szám alapján.

Az alábbi (4. ábra) mutatja be hazánk egyes régióinak keresleti váltáspontjainak idejét, abból a szempontból, hogy mikor haladta meg a belföldi kereslet nagysága a külföldiét. Jól látható, hogy egy elhúzódozó – évtizedes – folyamatról beszélhetünk, melyben az országos adat csupán a periódus végén, 2008-ban éri el a fordulópontot.

4. ábra: A külföldi/belföldi vendégéjszakák arányának 50/50%-os metszéspontjai Magyarországon

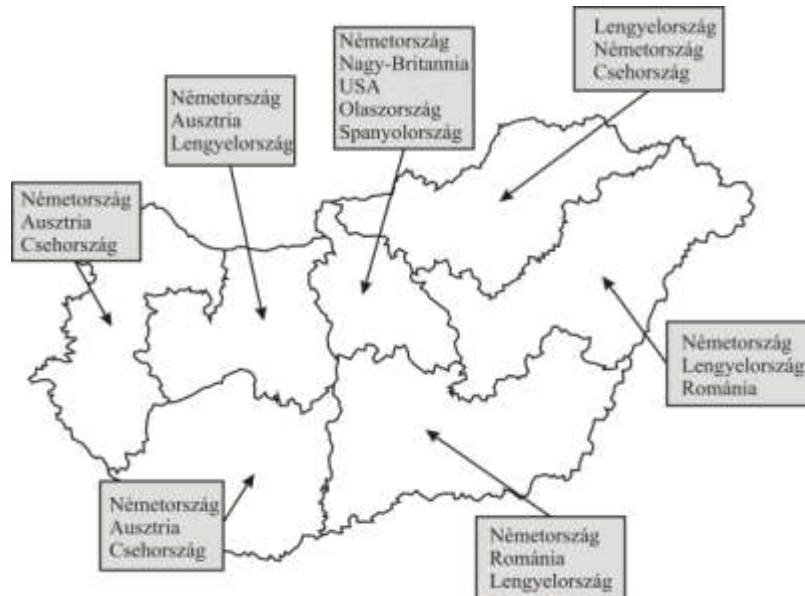

Forrás: KSH adatok alapján, szerkesztette AUBERT, A. – BERKI, M. 2009

Továbbra is problémát okoz azonban, hogy a külföldi turisztikai keresletben nagyon magas (75%) az egy napra látogatók (akik 45%-a az átutazó), azokon belül pedig a szomszédos országokból érkezők aránya. Az elmúlt két évtizedben *a külföldi vendégkör átstrukturálódása* is megindult, a klasszikus vendégkör mellett illetve helyett új küldő országok jelentek meg a hazai piacon. A hagyományosan legfontosabb küldő piacunknak számító Németország mellett újra jelen van a kelet-közép-európai vendégkör. A hazai német vendégforgalomban 2001-ig hol emelkedés, hol csökkenés volt tapasztalható a vendégéjszakák alapján. A rendszerváltás utáni időszak folyamataiban szerepet játszott a német gazdaság ideiglenes recesszióba kerülése, a korábbi árszínvonalbeli különbségek eltűnése, a versenytárs desztinációk megjelenése (SULYOK J. 2008). Azonban az ezredforduló utáni időszakban mind a vendég-, mind a vendégéjszaka számban visszaesés volt a jellemző (MAGYAR TURIZMUS RT. 2005). Ezzel szemben a Magyarországra érkező németek száma emelkedett a 2000-es években. Az eltérés oka, hogy a német vendégek mind nagyobb arányban vesznek igénybe magán szálláshelyeket, illetve több tízezer német állampolgárnak van ingatlanja hazánkban. Hosszabb távon a német beutazó forgalom további csökkenését más küldő piacok

ellensúlyozhatják, így például Nagy-Britannia, Franciaország, Spanyolország vagy a régióból Csehország, Lengyelország (5. ábra).

5. ábra: Legjelentősebb küldő országok Magyarország tervezési-statisztikai régióiban (2008)

Forrás: KSH adatok alapján szerkesztette BERKI M. 2009

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Budapest domináns pozíciója tovább fokozódott, ugyanakkor a Balaton mellett a Nyugat-Dunántúli régió is jelentős mértékben erősödött. Ez utóbbi felemelkedése azonban néhány fürdőváros teljesítményének következménye. A hosszú ideje kiemelkedő Hévíz (991 ezer vendégéjszaka), Bük (656 ezer vendégéjszaka), Zalakaros (436 ezer vendégéjszaka) mellé vendégforgalma alapján felzárkózott az elmúlt években Sárvár (445 ezer vendégéjszaka) is. Az említett települések kedvező forgalmi fekvésükön túl a jelentős volumenű vonzerő (egészségturisztikai centrum) és szálláshelyfejlesztésnek köszönhetik pozíciójavulásukat. A szálláshelyfejlesztések keresleti hatásai annyiban is jól láthatóak, hogy a visszaesés által leginkább érintett Dél- és Közép-Dunántúlon több évig elmaradt azok fejlesztése, mely egyik magyarázata lehet piaci helyzetük alakulásának.

4. A turisztikai kínálat változása a régióban és Magyarországon 1989-től napjainkig

Kelet-Közép-Európa országainak turisztikai kínálatban lezajlott fejlődése a rendszerváltást követően kettős alapokon: egyrészt a tradicionális vonzerőiken (pl. fürdővárosok), illetve a szocialista érában kiépített, az úgynevezett „szociálturizmus” igényeit kielégítő egységeken nyugszik. A térség valamennyi országa keresleti alapon, a piacgazdaság elvén modernizálta turizmusának kínálati oldalát az erőforrásaik és a rendelkezésre álló tőke, továbbá a külföldi befektetők együttes munkájával. Ezen fejlesztések hatására a területen rendkívül differenciált kínálat alakult ki mind kvalitatív, mind kvantitatív értelemben egyaránt.

Az országok idegenforgalmának fejlődése két részre osztható fel: az 1990-es évekre, melyet egy útkeresési időszaknak lehet aposztrofálni (megjegyzendő azonban, hogy néhány ország pl. Románia, Szlovákia esetében ezen időszak elhúzódott), illetve az ezredfordulótól a napjainkig tartó szakaszra, mely egy intenzív fejlesztést jelöl a világturisztikai trendekhez igazodva. Az alábbi preferenciák határozzák meg Kelet-Közép-Európa turizmusfejlődési pályáját:

- Kiemelt desztinációk fejlesztésének prioritása.
- Az egyes országokra jellemző tradicionális termékek prioritása.
- Minőségi szálláshelyfejlesztés.
- Erősödő turizmusmarketing.
- Felértékelődő desztináció menedzsment.

A felvázoltak alapján elmondható, hogy a térség egyértelműen bekapcsolódott a világturizmusba, illetve azon belül a szerepe folyamatosan erősödik, továbbá megjegyzendő, hogy két ország: Csehország és Szlovénia kiemelkedik a térségből, így pozitív, követendő példaként szolgál a terület többi országa számára.

Magyarország szempontjából az alábbi 2. táblázat foglalja össze a kelet-közép-európai tér országainak azon termékeit, melyek közvetlen versenytársként jelennek meg a piacon.

2. táblázat: Kelet-Közép-Európa országainak versenytársként értelmezhető termékei
Magyarország tekintetében

Ország	Termék
Ausztria	kulturális turizmus, egészségturizmus, bevásárlóturizmus, aktív turizmus
Szlovákia	kulturális turizmus, egészségturizmus, aktív turizmus
Csehország	kulturális turizmus, egészségturizmus
Ukrajna	bevásárlóturizmus, aktív turizmus
Lengyelország	kulturális turizmus
Románia	kulturális turizmus, falusi turizmus aktív turizmus
Szerbia	bevásárlóturizmus
Horvátország	kulturális turizmus, vízparti üdülés
Szlovénia	kulturális turizmus, egészségturizmus, aktív turizmus
Bulgária	vízparti üdülés

Szerkesztette: JÓNÁS-BERKI M. – MARTON G.

Magyarország turisztikai kínálatának alakulásában az *1990-es évtized* az útkeresés jegyében telt. A megváltozó piaci kereslet és a társadalmi-gazdasági változások új helyzetet teremtettek, mely a korábbi struktúrát alapjaiban érintette. A korábbi korszakban még nem jelentkező problémaként a turisztikai infra- és szuprastruktúra elmaradottsága, mely azonban a rendszerváltozással bekövetkező nyitással, különleges imázsunk eltűnésével a továbblépés legfőbb akadályává vált. Legfontosabb feladatnak és egyben legnagyobb kihívásnak az új korszak turizmusának új alapokra való helyezése bizonyult. Ez egyrészt a vonzerők/termékek körét, másrészt a turisztikai szolgáltatókat – az elsődleges turisztikai szuprastruktúrát – érinti, továbbá a kapcsolódó vállalkozásokat, melyek a turisztikai termék heterogenitásából fakadóan igen széleskörűek.

Az átmenet időszakának tekinthető 1990-es években a turisztikai kínálatot érintő egyik legfontosabb folyamatának a *privatizáció* nevezhető. A rendszerváltás után a turizmus néhány kiemelt területe – így a szálláshely-szolgáltatás, a vendéglátás és az utazásszervezés – igen népszerű befektetésnek minősült a külföldiek számára, mely jelentős külföldi működő tőkét hozott az országba (BEHRINGER ZS. ET AL. 2002). A rendszerváltást követő évtizedben a külföldi működő tőke megjelent és Magyarországon koncentrálódó állománya a volt szocialista országok köréből messze kiemelkedett, de a későbbi években kiegyenlítődés zajlott le. A külföldi befektetők hazai szállodaláncokat (Pannonia, Danubius szállodalánc) vásároltak meg, illetve éttermi láncok révén jelentek meg a hazai piacon (például McDonald's, Burger King). A kiemelt létesítményeken kívül azonban spontán és esetleges privatizáció zajlott le, nem volt tervezett menetrendje a magánosításnak, mely a piac működésére is negatívan hatott.

A korszak első felében, a bizonytalan környezetnek köszönhetően országos szinten jelentős vonzerő- és szálláshelyfejlesztésekre nem került sor, a megelőző korszakok infrastruktúrájának felélése zajlott. A fejlesztések állami ösztönzők nélkül, magán- vagy önkormányzati beruházások keretében valósultak meg. A tervezés nélküli, spontán befektetések a turisztikai központokban, centrumokban voltak jellemzőek, így kiemelten Budapesten és a Balaton térségében, illetve gyógyturisztikai profilú településeken. Ez azonban a látogatóforgalomban és a bevételekben országos szinten is érezhető eredményekkel nem járt, megmaradtak pontszerű fejlesztéseknek. Csak a *2000-es évek elejétől indult meg nagyobb volumenű minőségi és mennyiségi fejlesztés* különböző támogatási programok – az európai uniós előcsatlakozási alapok, illetve a hazai forrású Széchenyi Terv – finanszírozásával (AUBERT, A. - BERKI, M. 2009). Hazánk 2004-es Európai Unió csatlakozásával a hazai források helyett a közösségi finanszírozás kap kulcsszerepet, így a Nemzeti Fejlesztési Terv I. és az Új Magyarország Fejlesztési Terv (későbbiekben Új Széchenyi Terv). A 2000-es évtized második felében a turizmus hatásrendszerének kihasználása érdekében kiemelt turisztikai projektek kijelölésére is sor került. A kiemeltnek minősített turisztikai projektek közös jellemzője, hogy nagyon hosszú, akár 10-25 éves lehet a közvetlen megtérülési idejük, azonban a kapcsolódó szolgáltatásokkal akár egy egész térség gazdaságát megalapozhatják. A kiválasztás során elsődleges szempontok között szerepelt a terület hátrányos helyzete, ahol a gazdaság két legmagasabb multiplikátor hatással rendelkező gazdasági szektorának (turizmus és építőipar) közvetlen támogatása más ágazatokban is közvetve érvényesülhet jövedelemtermelés és a foglalkoztatás növelése révén. Amennyiben a kiemelt projektek témáját tekintjük át megállapítható, hogy komplex fejlesztésre irányulnak, gyakori az infrastruktúrabővítő és a látogatóközpont beruházás. A turisztikai beruházások volumenében a 2000-es években egészen 2008-ig növekvő trend azonosítható, majd a globális gazdasági recesszió hatására a korábbi beruházási „boom”-hoz viszonyítva mintegy 30%-os visszaesés történt.

A vonzerőkhöz közvetlenül kapcsolódó turisztikai termékfejlesztési irányokban egyértelműen az egészségturizmus dominanciája figyelhető meg, melyet a hazai adottságok, valamint mind a nemzetközi, mind a hazai keresleti trendek is indokolnak. A termék jellemzőinek és a források koncentrációjának köszönhetően olyan új turisztikai központok jöttek létre, illetve történtek arculatváltások, melyek ma a vendégforgalmi adatok alapján vezető desztinációkká váltak. Jól látható ez a folyamat a leglátogatottabb települések rangsorának változásában is. Az egészségturizmus mellett klasszikusabbnak mondható irány a kulturális turizmus fejlesztése, mely bár elsődleges utazási motivációként kevésbé látványosan van jelen, azonban tovaryűrűző hatásai (országimázs-formálása, egyediség, helyi lakosság szintjén érvényesülő hatások) számottevőek. A kulturális turizmus további felértékelődését segíti, hogy az elmúlt időszakban mind többen gazdaságfejlesztő tényezőként azonosították (RÁTZ T. 2006). A fenti két termék mellett további termékeket lehet helyi szinten kiemelni, mely akár nemzetközi szintű ismertséget is eredeztet bizonyos térségeknek és településeknek.

A szálláshelyi szektorban a kereskedelmi szálláshelyek (ma üzleti alapon működő szálláshelyek) kapacitása jelentősen megnőtt és struktúrájában átalakult az 1990-2011 közötti időszakban. Az egységek száma megközelítőleg megháromszorozódott – az 1990-es 927 egységről 2011-re közel 3000 egységre nőtt a számuk (3. táblázat), míg a férőhelyek száma másfélszeresére emelkedett (187 ezerről megközelítőleg 300 ezer férőhelyre). Fontos változásnak tekinthető szálláshelyek minőségi javulása, melyet az egység/kapacitásszám változásának aránya is mutat. Az 1990-es évek végétől indult meg a szálláshelyek minőségi átrétegződése. A 2010-es évekre a magán és kereskedelmi szálláshelyek közötti átrendeződés mellett, a kereskedelmi kategórián belül a hotelek és panziók közötti átstrukturálódás is jellemzővé vált. Így például 2011-ben a szállodákban 6%-kal több, a panziókban viszont 23%-kal kevesebb vendéget regisztráltak. A folyamatot segítette, hogy a különböző fejlesztési

programok is elsősorban a szállodalétesítéseket támogatták. Míg az 1990-es években növekedett a férőhelyszám a szálláshelyi szektorban, addig a 2000-es években csökkenő trend alakult ki, annak ellenére, hogy a szállodai férőhelyek száma emelkedett (kapacitásban a vizsgált időszakban a 2003-as év jelenti a csúcspontot 350 ezer kereskedelmi férőhellyel). Az egy egységre jutó férőhelyszám csökkenést mutat, és egyben utal a szektor hazai jellemzőire. Szintén ezt az arculatot erősíti, hogy 2011-ben a regisztrált közel 3000 üzleti alapon működő szálláshelyet több mint 3200 vállalkozás üzemeltette. Mindössze 22 olyan vállalkozás működött az országban, mely hálózatként, legalább 6 szálláshelyet üzemeltetett.

3. táblázat: Üzleti alapon, kizárólag szálláshely-szolgáltatás nyújtása céljából létesített szálláshelyek száma (db)

	2005	2011
Szálloda	836	926
Panzió	1225	1002
Kemping	273	245
Üdülőház	401	378
Közösségi szálláshely	382	340
Összesen	3117	2891

Forrás: KSH

A korszakban a turizmus stratégiai ágazattá vált Magyarországon, mely egyben jelenti az *ágazat területi diffúzióját* – a turizmusba bekapcsolódó települések száma 398 darabról (1990) 731-re nőtt (2010). Az új egységek megjelenése területileg differenciáltan zajlott le, mely összefügg az adott szállástípus korábbi elterjedésével, az adott régió turisztikai termékeivel és a beruházói szándékkal. Míg az Észak-Alföldön a szállodák és kempingek, a dunántúli régiókban a panziók, az Alföldön a gyógy szállodák és turistaszállások száma az országos értéket meghaladó mértékben emelkedett (CSORDÁS L. 2012).

A 2000-es évek legjellemzőbb folyamata a *preferált termékfejlesztési irányhoz* egyben igazodva a wellness szállók számának gyors növekedése. A nemzetközi piaci trendeket érzékelve, a hazai kitűnő adottságok által támogatva épült ki a hazai kapacitás. A 2012-ben átadásra kerülő szállodák is elsősorban wellness, illetve jelentős ipari beruházásokhoz kapcsolódó üzleti turizmusra alapozott szállodák. Jól mutatja a kapcsolódó terméktípus népszerűségét, hogy a 2011-es adatok alapján a szállodai férőhelyek több mint egynegyedével a gyógy- és wellness-szállodák rendelkeztek. Piaci pozíciójukat jól mutatják a 2012-es folyamatok, mely alapján országos szinten a vendégforgalom csökkenése figyelhető meg, míg ezzel szemben a szállodák (azon belül a wellness szállodák) piaci helyzetüket javítani is tudták (+26%-os vendégszám növekedés).

A turisztikai kínálat alakulásáról összefoglalva elmondható, hogy mennyiségi és minőségi javulásra is szükség volt hazánk turisztikai versenyképességének megtartása érdekében. A *vonzerőfejlesztés* területén a kiemelkedő jelentőségű egészségturisztikai beruházások mellett a kulturális alapú termékfejlesztési irány dominál, mely bár megkülönböztető és Magyarország egyediségét jól hangsúlyozó, imázsformáló lehet, azonban bevétel-generálásban nem elégséges. A többségében állami, illetve önkormányzati tulajdonban található kulturális vonzerők fejlesztése jelentős tőkeerőt kíván, míg azok jövedelmezősége messze az egészségturizmus alatt marad. A szálláshelyi szektor is minőségi és mennyiségi

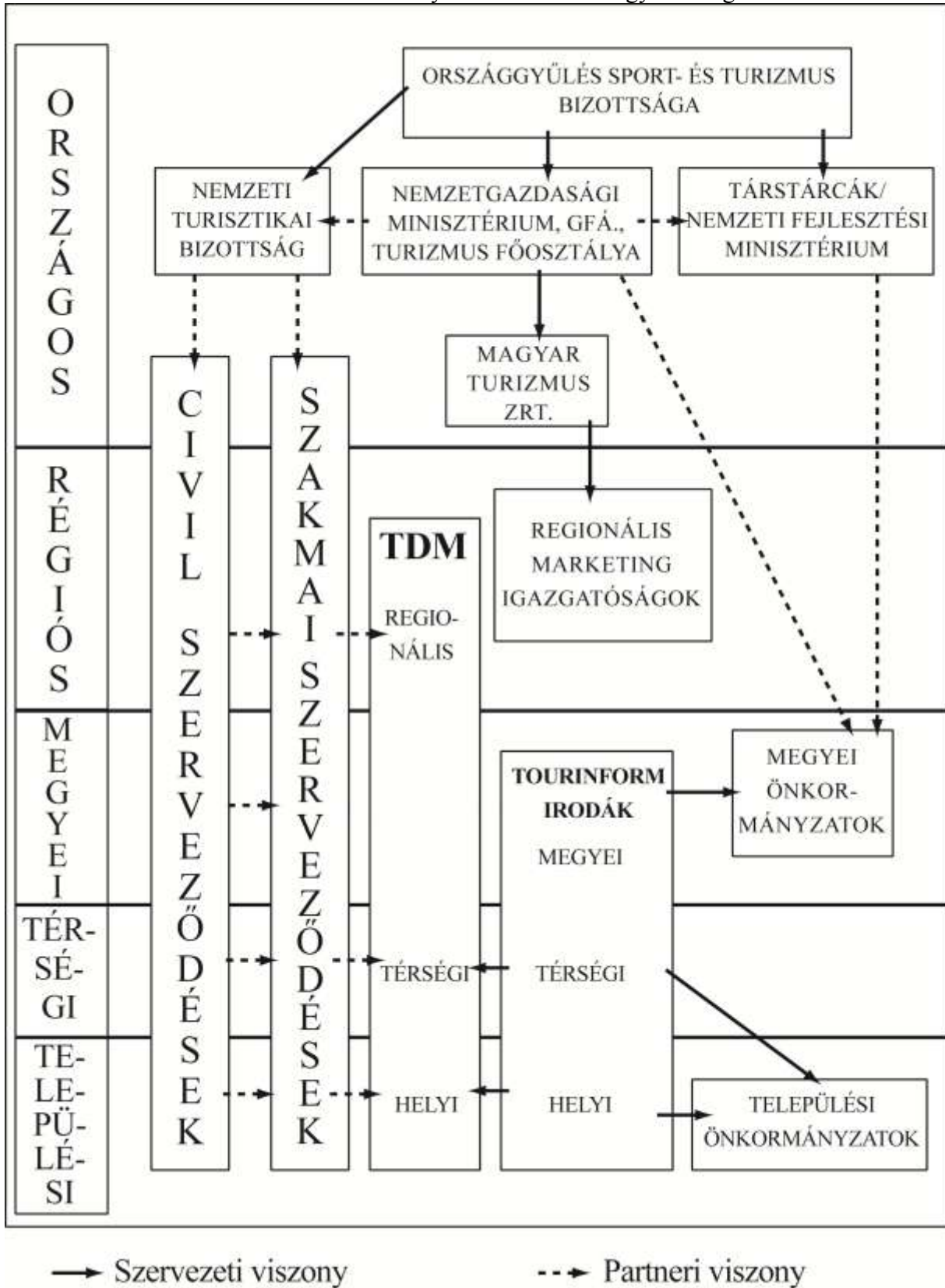
átstrukturálódást kívánt meg, mely alapvetően 2000-es évekre tolódott át. Az egész kínálat megújulásában, minőségi termékek kialakításában hazánkban a támogatási források jelentős szerepet kaptak, melyek egyben a termékfejlesztési irányokat is kijelölték a hazai turizmus számára.

5. A turizmus irányítási rendszere – paradigmaváltás Magyarországon?

A szocializmusban a turizmust érintő központi folyamatokat szétterítő és megvalósító intézményrendszert a Gazdasági Minisztérium keretén belül működő Országos Idegenforgalmi Hivatal (OIH) és a Megyei Idegenforgalmi Hivatalok jelentették. A megyei tanácsok hatáskörébe tartozó idegenforgalmi hivatalok az állami vagyon kezelőiként egyes megyékben máig ható turisztikai infrastruktúrát tudtak megteremteni, és működésük fontos része volt a beutaztatási tevékenység. A rendszerváltással meginduló vagyonvesztésük pedig szerepüket is átértékelték, a megyei önkormányzatok kezelésébe került idegenforgalmi vagyontömeg az 1990-es évtizedben privatizálásra került (AUBERT A. – MISZLER M. 1999).

A turizmus irányítását a fejlett országokban nemzeti, regionális és helyi szinten tevékenykedő, egymást kölcsönösen kiegészítő szervezetek végzik. Magyarországon is kiépült ez a struktúra, a turizmus irányítása az Országgyűléstől a megyei és települési önkormányzatokig számos további szakmai szervezet feladatai között szerepel (6. ábra).

6. ábra: A turizmus irányítási rendszere Magyarországon

Szerkesztette: AUBERT A. – PÁLFI A.

Hazánk turizmusa fejlesztésének egyik fő problémája, hogy *hiányzik a fogadóterületek turizmusának átfogó irányításáért* felelős menedzsment szervezet, mely egyrészt megfelelő

kompetenciákkal, másrészt megfelelő szakmai profizmussal és finanszírozással rendelkező (AUBERT A. 2011). Az irányítási rendszer tradicionálisan felülről lefelé, a hatalmi hierarchiaszinteknek megfelelően épült ki, mely egyben konzerválta a megfelelő intézményrendszer függőségi viszonyait is. A Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégiában (2005-2013) jelent meg először az alulról történő helyi és térségi szerveződések fontosságának felismerése, mely 2008-ban az ÚMFT ROP pályázatokban jelent meg, a turisztikai desztináció menedzsment szervezetek (TDM) létrehozásának lehetőségeként. Az eddigi tapasztalatok és kutatások (AUBERT A. 2009, HANUSZ Á. 2009) konklúziói arra utalnak, hogy – részben a pályázati kiírásoknak is köszönhetően – az önkormányzati és a vállalkozói szféra közötti együttműködés sok problémával terhelt, valamint a diverzifikált finanszírozási források hiánya, ill. szűkössége megkérdőjelezi e menedzsment rendszer fenntarthatóságát. A Tourinform-hálózatot is érintő átalakulás intenzitása a turisztikai régiók között jelentős különbségeket mutat. A jövőt tekintve a helyi- és térségi TDM szervezetek megalakulása után a regionális szint jelenti koncepcióban a fő problémát, ugyanis itt találkoznak először az alulról szerveződő TDM-ek az MT.Zrt. által működtetett Regionális Marketing Igazgatóságokkal. Számunkra ez annyiban fontos, hogy a különböző térségi szinteken folyó turizmusföldrajzi kutatások ma már nem hagyhatják figyelmen kívül e szervezeti- és menedzselési rendszer fentebb leírt átalakulását, annak szakmai konzekvenciáit.

5. Összegzés

Magyarország turizmusa jelentős átalakuláson ment keresztül az általunk vizsgált időszakban, melyet két fő szakaszra: a szocialista érára és a piaci alapon szerveződőre lehet osztani, illetve a kettő közötti átmeneti időszakra.

A szocializmus időszakában a hazai turizmus volumene óriási, ám a bevételek szempontjából – az arányokat vizsgálva – már kevésbé tekinthető sikerkorszaknak. Az időszak fő jellemzője a szociálturizmus, illetve a korszak második felében a nyugati nyitás következtében a keleti blokkban való vezető idegenforgalmi szerep.

A rendszerváltást követően Magyarország sokat veszít korábbi külföldi „hagyományos” idegenforgalmi keresletéből, mellyel párhuzamosan a belföldi turizmus is visszaesik. Majd csak ezt követően kezdődik meg a lassú, de piaci alapon történő turizmus fejlődése/fejlesztése.

A hazai turizmus fő jellemzői napjainkban a világtrendeket követik mind a kínálati (magasabb minőségű szálláshelytípusok preferenciája, élménytermékek felértékelődése: wellness-, kulturális-, bor- és gasztronómia turizmus, rendezvényturizmus, illetve a vízparti üdülés, számos kiegészítő termékkel), mind pedig a keresleti oldalon (második, harmadik nyaralások megjelenése, télből nyárba utazás, a MICE és az alternatív turizmus keresletének szignifikáns növekedése).

Mindezek függvényében elmondható, hogy a magyar turizmus egyrészt megújult az elmúlt bő két évtizedben, azonban a világ turisztikai piacán való előrelépés csak a további hosszú távú tervezésen alapuló fejlesztésekkel és a piaci szereplők sikeres együttműködésével érhető el.

6. Felhasznált irodalom

- AUBERT A. 2001: A turizmus és a területfejlesztés stratégiai kapcsolata Magyarországon. *Turizmus Bulletin*, 5. (1), 44-49.
- AUBERT A. 2011: Turizmus trendek és térszerkezet Magyarországon. PTE TTK – Publikon Kiadó, Pécs, 143 p.
- AUBERT A. – BERGHAUER S. – BOGNÁR A. – GELÁNYI N. – GYURICZA L. – MARTON G. 2011: A Szovjetunió és utódállamai turizmusának területi különbségei. In: Bokor L. – Szelesi T. – Tésits R.: *Dimenziók térben és időben*. Publikon Kiadó, Pécs, pp. 143-162.
- AUBERT A. – BERKI, M. 2009: Harmonization questions of tourism programming in Hungary. In: Dombay I. (ed): *II. International conference, The role of tourism in territorial development*. Gheorgheni, pp. 25-37.
- AUBERT A. – MISZLER, M. 1999: Die Probleme im regionales Lenkungssystem des Tourismus in Ungarn. In: Aubert A. – Miszler M. (eds.): *Globalisation-Regionalisation/Regionalismus*. JPTE Institut für Geographie, Pécs, pp. 178-185.
- BEHRINGER ZS. – INDRA D. – KISS K. – VESZELKA K. 2002: A külföldi működő tőke szerepe Magyarország turizmusának fejlődésében a rendszerváltás után. *Turizmus Bulletin* 6. (1), pp. 48-55.
- CSORDÁS L. 2012: A kereskedelmi szálláshelyek kapacitásának és forgalmának alakulása Magyarországon (1990-2010). In: Győri F. (szerk.): *A tudás szolgálatában. Egyesület Közép-Európa Kutatására*, Szeged, pp. 47-61.
- HANUSZ Á. 2009: A területi turisztikai tervezés és a helyi TDM rendszerek kialakításának mozgástere a fehérgyarmati térségben. – In: Hanusz Á.(szerk): *Turisztikai desztináció, „desztinációs menedzsment”*. Nyíregyháza Város és Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza, pp. 45-60.
- KÁTAY Á. 2012: Szálláshelyek Magyarországon. In: Aubert A. (szerk.): *Magyarország idegenforgalma – Szakkönyv és atlasz*. Cartographia Kiadó, Budapest, pp. 56-58.
- KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL tájékoztatási adatbázisa 1978-2011.
- LENGYEL M. 2004: A turizmus általános elmélete. Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája, Budapest. pp. 42-51.
- MAGYAR TURIZMUS RT. 2005: *Tájékoztató a Hónap küldő országa című rendezvénysorozat németországi prezentációjához*. Budapest, 6 p.
- MICHALKÓ G. 2007: Magyarország modern turizmusföldrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest - Pécs, pp. 233-256.
- RÁTZ T. (szerk.) 2006: *A kultúra szerepe a turizmusban és a városfejlesztésben*. KultúrPont Iroda, Budapest, 57 p.
- SULYOK J. 2008: Németország turizmusának alakulása az elmúlt években és a beutazó forgalom trendjei Magyarországon. *Turizmus Bulletin* 12 (1) pp. 2-12.
- UNITED NATION WORLD TOURISM ORGANIZATION tájékoztatási adatbázisai 1990-2011